

**ИНСТИТУЦИОНАЛНА СТИГМА И МОРАЛНО ИЗКЛЮЧВАНЕ: РОМСКИТЕ
ГЕТА КАТО ЕТИЧЕСКИ ГРАНИЦИ В УПРАВЛЕНИЕТО НА ГРАДСКАТА
СРЕДА (СЛУЧАИТЕ НА ЛОМ, АСЕНОВГРАД И РУСЕ)**

КАМЕЛИЯ ПЕТКОВА

Институт по философия и социология, Българска академия на науките, България
kamelia.petkova@gmail.com

**INSTITUTIONAL STIGMA AND MORAL EXCLUSION: ROMA GHETTOS AS
ETHICAL BOUNDARIES IN URBAN GOVERNANCE (THE CASES OF LOM,
ASENOVGRAD, AND RUSE)**

KAMELIA PETKOVA

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Abstract

This paper examines Roma ghettoized neighborhoods in Lom, Asenovgrad, and Ruse as spaces where institutional stigma and moral exclusion are manifested. Rather than being integrated into the urban fabric, these territories are perceived as “zones of otherness” – beyond sustainable planning and public responsibility. The analysis draws on 18 in-depth interviews with residents, Roma leaders, local officials, NGO representatives, and educational mediators. Findings reveal a persistent institutional logic of shifting responsibilities, minimal investment, and limited access to services. This produces both physical isolation and symbolic separation, where Roma ghettos mark ethical boundaries of the city and sites of denied dignity and participation.

Keywords: Roma segregated neighborhoods; institutional stigma; moral exclusion; ethical boundaries.

Увод

В съвременните градски пространства на България съществуват зони, които въпреки географската си близост до центъра на обществения живот, остават социално и морално изключени от него. Ромските гетоизирани квартали са ярък пример за това противоречие. Те са физически част от града, но често се третират като територии извън обсега на правилата за урбанистично планиране, социална грижа и институционално внимание. Тези пространства функционират не само като маргинализирани социални

зони, но и като етически граници – линии, отвъд които публичната отговорност и чувствителност се оказват пренебрегнати (Bauman, 2000: 112-116; Sibley, 1995: 84-86).

Настоящата статия си поставя за цел да анализира как институционалната стигма (Link and Phelan, 2001:381-384) и моралното изключване (Opotow, 1990: 1-3) се проявяват в управлението на ромските гета в три български града – Лом, Асеновград и Русе.

Изборът на тези случаи не е самоцелен. Те илюстрират различни форми и мащаби на гетоизация, както и различни модели на институционален отговор, но в основата си споделят обща логика на пренебрежение и изключване. Това позволява провеждането на сравнителен анализ, чрез който да бъдат изведени устойчиви практики на институционална отдалеченост, negliжиране и отказ от стратегическа ангажираност (Wacquant, 2007: 66-72; Picker, 2017: 15-22).

Изследователските въпроси, които ръководят анализа, са насочени към разкриването на проявленията на институционалната стигма, моралното изключване и институционалните модели на управление. По-конкретно, изследването се стреми да даде отговор: как институционалната стигма се проявява в пространствената организация и инфраструктурата на ромските квартали; как моралното изключване се преживява в ежедневието на жителите и се възпроизвежда в публичния дискурс за „гетото“; и как институционалните практики очертават тези квартали като зони, които остават извън нормалния обхват на градското управление. Рамката комбинира урбанистичен, социологически и етически подход, за да покаже, че изключването не е само въпрос на бедност или дискриминация, а и на ценности и управленска воля (Purcell, 2002: 101-104; Fainstein, 2010: 3-7). Анализът на ромските гета в Лом, Асеновград и Русе показва, че когато институциите се оттеглят, не липсват само услуги, а отслабва и самото чувство за гражданство (Young, 2000: 36-40; Fraser, 2009:18-22). В текста термините „гето“ и „гетоизирани структури“ се употребяват като взаимозаменяеми, за да обозначат пространствените форми на социална изолация и маргинализация на ромските общности.

Теоретична рамка

Теоретичната рамка на настоящото изследване се основава на разбирането, че пространствената изолация на ромските гетоизирани структури не е просто следствие от

социално-икономически неравенства, а резултат от дълбоко вкоренени процеси на институционална стигма, морално изключване и териториална стигматизация. В основата на понятието „стигма“ стои схващането за социално наложен знак за нежеланост или девиантност (Goffman, 1963: 3-5), но в по-новите интерпретации тя се разглежда като структурен механизъм, упражняван чрез институции и властови практики. Според Link и Phelan (2001: 367-370), институционалната стигма се проявява чрез политики и действия, които поддържат социална дистанция и оправдават неравно третиране. Когато обект на стигма не е само дадена група, а цяла територия, говорим за териториална стигма – процес на пространствено заклеяване, при който квартали се възприемат като „опасни“, „безнадеждни“ или „враждебни“ зони, към които държавата проявява ограничена или символична загриженост (Wacquant, 2007: 66-69; Tissot, 2014: 1147-1149). Ромските гета в България често функционират като такива зони. Тяхната маргинализация не се изчерпва само с липса на ресурси, а се легитимира чрез официални или публични интерпретации, които ги описват като пространства на „другост“ (Picker, 2017: 22-28). Това води до отказ от дългосрочни инвестиции, непоследователно институционално присъствие и устойчиво производство на различни типове неравенства. В основата на тези процеси стои и механизмът на морално изключване – концепция, предложена от Opatow (1990: 1-4), според която определени групи се изключват от сферата на морална грижа и солидарност. Извън тази „морална общност“ те не се възприемат като достойни за защита, внимание или равни права. В градския контекст това води до отказ от институционално присъствие, отсъствие на услуги, negliжиране на основни нужди. Подобна логика е подробно разгледана и от Sibley (1995), който описва как пространството се използва за укрепване на социални граници и за поддържане на нормативна дистанция между „нормалното“ и „отклонението“. Така става ясно, че пространството не просто отразява социалните различия, а и ги подсилва. Пространствената изолация в гетоизирани квартали е не само резултат от социални процеси, но и активен фактор, който възпроизвежда социалната уязвимост. Тя формира така наречените „етически граници“ на града – невидими, но ефективни линии, отвъд които публичната ангажираност отслабва или изчезва (Bauman, 2000: 112-116; Fraser, 2009: 16-22). Тези граници се изграждат не само чрез физическо отдалечаване, но и чрез отказ от признание и участие, което нарушава самата идея за демократично гражданство

(Young, 2000). Според Fainstein (2010: 3-7), справедливият град изисква преодоляване на тези граници чрез ангажирани, антистигматизиращи и етически обосновани политики. Градът не е само територия на функционалност, а терен на морални избори и социална отговорност (Sandercock, 2003:17-22; Purcell, 2002: 101-104). В този смисъл сегрегацията не трябва да се разглежда единствено като пространствено явление, а като израз на дълбоки социални отношения – на структурно неравенство, нормативно отхвърляне и институционален отказ. Ромските гета не са възникнали случайно или поради природни фактори, а са резултат от целенасочено разкъсване на социалната тъкан на града чрез институционални, нормативни и пространствени механизми. За да бъдат разбрани тези процеси, е нужен не само урбанистичен и социологически, но и етически анализ – такъв, който пита къде минават границите на загрижеността, отговорността и съвместния живот в града.

Методи

Изследването се базира на прилагането на качествени метод, с цел изследване на формите на институционална стигма и морално изключване в ромските гетоизирани структури в три български града: Лом, Асеновград и Русе. Във всеки град през 2024 г. са проведени по шест дълбочинни интервюта, или общо 18 интервюта (с роми, живеещи в ромските структури, ромски образователни и здравни медиатори, неформални лидери, активисти и представители на НПО). Подборът на случаите е целенасочен (*purposive sampling*) (Glaser and Strauss, 1967: 45-52; Yin, 2018: 50-52). Избрани са градове, които се различават по мащаб, географско положение и урбанистична структура, но споделят общи характеристики, като наличието на ясно очертани ромски квартали и различна степен на пространствена изолация. Това позволява сравнение на сходства и различия в моделите на пространствена сегрегация и институционално отдръпване. В рамките на тези градове подборът на участниците също е целенасочен, като е съобразен с възможността за провеждане на теренно изследване и достъп до респонденти. Всички участници са дали информирано съгласие, а имената и личната информация са анонимизирани. Данните са анализирани чрез тематично кодиране (Saldaña, 2016: 70-75), като са изведени аналитични категории като: институционално отсъствие, стигматизирано пространство, периферия на грижата и зони на пренебрежение.

Основната цел не е да се индивидуализира вината, а да се изследват структурните механизми, чрез които се произвежда морално и институционално изключване (Fraser, 2009: 16-22; Young, 2000: 36-40).

Резултати

Анализът на получените данни очертава как институционалната стигма и моралното изключване се материализират в градската среда. Проявленията им могат да се проследят на няколко равнища – в урбанистичната морфология и пространственото разположение на кварталите, в инфраструктурното им обезпечаване и достъпа до услуги, както и във възприятията и социалната реалност на жителите. Представянето на резултатите в тези три направления позволява да се покаже как пространственото и социалното изключване се преплитат и взаимно се подсилват.

- **Структура и пространствено разположение на кварталите**

Анализът на морфологията на градските пространства в ромските гетоизирани квартали на Лом, Асеновград и Русе разкрива съществени различия във формата и гъстотата на застрояване, които са пряко свързани с начина, по който се възпроизвежда тяхната социална изолация. В Лом ромските квартали според неформалния ромски лидер, с който разговаряхме, са били създадени през 1908 г., като голяма част от тях са били сформирани на базов принцип за нуждата от работна ръка. Името на квартал „Хумата“ произлиза от това, че ромите в него са се занимавали с производство на тухли от хума за къщи или жилищни постройки. Към 2024 г. в този квартал живеят около 1500 – 2000 души., като половината от него е в регулация, а другата е на свободен принцип, тъй като в миналото не се е говорило за незаконно строителство. Ромите в квартал „Стадиона“ са калайджии. Те работят предимно като докери на пристанището и от години знаят какво е дисциплина, работно време и трудова ангажираност. От гледна точка на етническия състав на населението, кв. „Младеново“ и кв. „Стадиона“ са смесени. Те са част от други по-големи периферни квартали на гр. Лом. Всички интервюирани, с които разговаряхме, споделят, че голяма част от ромската общност в този град живеят в периферията, което способства за нарастване на степента на сегрегация както във физически, така и в социален план.

В Асеновград квартал „Лозница“ представлява компактна, но силно изолирана територия, разположена в югоизточната периферия на града. Границите на квартала са ясно маркирани чрез физически и символични бариери: гробищен парк, джамия и наклонен терен, които не само ограничават достъпа, но и засилват възприятието за другост. Вътрешната урбанистична структура на квартала се характеризира с висока гъстота на застрояване и липса на планирана улична мрежа. Пространствената организация показва признаци на институционално изоставяне: наличие на незаконно строителство, липса на канализация, обществени пространства за отдих и площадки за децата. Морфологичното отделяне на квартала е подкрепено от социална капсулация, наблюдавана и в изказванията на респондентите, които описват квартала като „забравено“ място, където институциите не стъпват.

В Русе урбанистичната картина е нееднородна. Налице са четири различни ромски квартала: „Селеметя“, „Дружба 2“, „Тракция“ и „Трите гъльба“, които демонстрират различна степен на пространствена интеграция. Квартал „Трите гъльба“ е най-силно периферизиран, с изразена пространствена изолация и ограничен достъп до останалата градска мрежа. Останалите три – „Селеметя“, „Тракция“ и „Дружба 2“ – са разположени по-близо до други жилищни зони на града и имат по-развити връзки с транспортната и социалната инфраструктура. Тази вътрешна диференциация поражда различни степени на изключване и социална мобилност, като същевременно засилва вътрешната сегрегация в рамките на ромската общност. Урбанистичната морфология в Русе показва как пространството може едновременно да отваря възможности и да произвежда нови бариери – при липса на целенасочена политика структурната уязвимост се възпроизвежда независимо от географската близост до центъра. Данните показват, че и в трите града липсва целенасочено градско планиране, като ромските гета в повечето случаи не са достатъчно интегрирани нито физически, нито символично. Пространството не само отразява социалното изключване, но и го подсилва – чрез гъсто застрояване, липса на обществени места за отдих и зелени зони в кварталите, слаба свързаност и разположение встрани от градската среда. В този смисъл морфологията на гетата се превръща в материализация на моралното изключване, за което говори Opatow (1990), а именно, че отказът от съвместен живот не е само социален акт, а пространствено изразен процес.

- **Инфраструктура и достъп до услуги**

Състоянието на публичната инфраструктура в ромските квартали в Лом, Асеновград и Русе показва доколко институциите присъстват там и дали тези места се смятат за истинска част от градската грижа. И в трите града се вижда как институциите се отдръпват – липсата на инфраструктура не е временен или технически проблем, а трайно доказателство за социалното и моралното изключване на тези квартали. Така например в **Лом** във всички ромски квартали се наблюдават частични подобрения – основни улици са асфалтирани, докато второстепенните тънат в кал и вода, а някои домакинства разполагат с водопровод и канализация. В квартал „Стадиона“, от друга страна, инфраструктурата е в лошо състояние. Ето какво споделя с нас представител на ромската общност:

„Като инфраструктура тук, в квартала, има течаща вода, но тази инфраструктура е изградена още по времето на социализма. И не се инвестира. Последния път, когато инвестирах, и стана драма, защото бяха сложили вместо тръби за течаща вода такива за поливане и те започнаха да се пукат, да падат на хората къщите заради подпочвените води. След това се наложи да направят успореден водопровод. И нищо не стана. Заключение на прокуратурата е, че комбинация от неуправляеми фактори е довела до инцидента. Ние подадохме сигнал заради падане на къщите на 2-3 семейства. И тези хора не ги обезщетиха. Хората от махалата им помогнаха. Общината не прави нищо за подобряване на положението в ромските квартали. Аз съм се родил в един друг квартал на Лом, в който, от както аз се помня, няма канализация. Има само питейна вода. Поне къщите са в регулация, няма незаконни постройки, но няма асфалт по улиците. Питам старите, които ми казаха, че 70-те години е водопровода. В момента в квартал Стадиона гледаш как от асфалта блика вода, къщи падат, напукват се. Аз имах проблем с къщата. Спирателните кранове, които се поставят на улиците, са бутафорни. Те са сложени, за да мине оценителят и да каже, че има кран“.

Всичко това говори за **липса на отговорност** от страна на институциите, които обосновават бездействието си с правни и административни аргументи. Интервюиран местен жител споделя:

„На картата сме, ама не сме на реда им. Все сме на опащата.“

Сходно е и положението в ромския квартал „Лозница“ в Асеновград. Той е изолиран не само морфологично, но и по отношение на достъпа до услуги. Основната пътна артерия към квартала е силно амортизирана, липсват тротоари, а уличното осветление е частично или напълно отсъстващо в някои зони. Канализационната мрежа покрива само централната част, а периферията на квартала разчита на септични ями. Въпреки физическата близост до града, публичните институции рядко присъстват на територията – нито мобилни здравни екипи, нито социални служби имат системна ангажираност. Жителите на квартала споделят, че са забравени от институциите. Според един от респондентите:

„Тук не идва никой, освен когато има избори или ако се случи бой в квартала, или някой умре.“

В Русе при наличие на четири ромски квартала инфраструктурната ситуация е разнопосочна. Квартал „Тракция“ разполага с основна улична мрежа, достъп до електричество, добър достъп до инфраструктура и по-ниска сегрегация, което я поставя в относително по-добра позиция, докато в „Селеметя“ и „Дружба 2“ се наблюдават проблеми с презастрояване, замърсяване, липса на канализация и незаконно електроснабдяване. Квартал „Трите гълъба“ заема междинна позиция, като има някои по-добри показатели (например по-ниска гъстота на населението, повече зелени площи). Освен материалните дефицити във всички изследвани квартали присъства и психологическа **бариера**. **Дори когато има обществени услуги, доверието към институциите е много ниско. Затова училищата и здравните заведения не се използват пълноценно, а дискриминационни практики допълнително ограничават достъпа до тях.** Общият модел, който се откроява, е **съчетание между липса на инвестиции, административна неангажираност и социално дистанциране.** Инфраструктурата не само не отговаря на нормативните стандарти за градско обитаване, но и функционира като **материална форма на морално изключване** – потвърждение на институционалното послание, че тези територии са „втора категория град“. Този модел на negliжиране е особено проблематичен в контекста на европейските ангажименти за социална и териториална кохезия и поставя под съмнение **равния**

достъп до градски ресурси като базова характеристика на демократичното градско управление (Fainstein, 2010; Fraser, 2009).

- **Възприятия и социална реалност на жителите**

Разказите на жителите в трите изследвани града разкриват сложна и многопластова социална реалност, в която физическата изолация е неразривно свързана с институционална дистанция и усещане за морална невидимост. Макар конкретните изрази и ситуации да варират, **общото мнение на почти всички представители на ромската общност е сходно: те се чувстват изоставени, неразбрани и маргинализирани**, не само в материален, но и в емоционален и граждански план. В Лом жителите изразяват **надежда**, свързана основно с възможностите, които предоставя международната миграция за работа и личностна реализация. Респонденти споделят, че членове на семействата им работят в Германия, Франция или Италия, а средствата, които изпращат, позволяват да инвестират в собствените си жилища, в образование и подобряване на условията на живот. Въпреки това усещането за **непризнатост и неравностойност** остава. Жител на квартал „Стадиона“ споделя:

„Правим си всичко сами – къща, копаем за, вода, правим си улицата. Държавата – няма я. Само като дойдат избори, тогава можеш да ги видиш в квартала.“

Това мнение подчертава разликата между официалното гражданство в града и фактическото изключване от институциите му.

В Асеновград картината е по-песимистична. В квартал „Лозница“ се наблюдава силно изразено усещане за **затвореност**, дори капсулираност. Интервютата разкриват не само недоверие към институциите, но и **примирение** – особено сред младите хора. Младеж на 17 години споделя:

„Тук няма нищо. Ако не излезеш навън, си загубен.“

Чувството за пространствена и социална обреченост е допълнено от **стигматизацията на квартала**. Интервюирани споделят, че такситата често отказват курсове в квартала. Спират в началото и до там. Това символично маркира „Лозница“ като „извън града“, въпреки географската близост до центъра – доказателство за действаща **морална граница**.

В Русе картината на социалния живот е по-пъстра. В квартал „Тракция“ се наблюдават примери за активна гражданска ангажираност: присъствие на образователни медиатори, включване в училищни инициативи, участие в местни събития. Респонденти от тези квартали демонстрират известна степен на участие в живота на града, макар и неравноправно. В „Селеметя“, „Дружба 2“ и „Трите гълъба“, от друга страна, в голяма част от случаите жителите изразяват апатия, отказ от търсене на институционална подкрепа и разпространено убеждение, че „всичко е формалност“. Една ромска жена споделя:

„Ходим до социалните, но там само документи, думи, без резултат. По-добре да не ходим. От доста време съм безработна и вече няма надежда, че ще си намеря работа с хубава заплата“.

Резултатите от проведените дълбочинни интервюта показват, че и в трите града в повечето случаи достъпът до институции не означава доверие, а формалното гражданство, което не води до реално участие. Моралното изключване се вижда в това, че ромските квартали се възприемат – и от жителите им, и от останалия град – като място извън нормалния ред. Пространството, което би трябвало да свързва хората, всъщност ги разделя – изолацията се оправдава с географска отдалеченост, а липсата на грижа се представя като административна неутралност. В повечето случаи тези квартали се възприемат като морално заклеени места, където самото чувство за принадлежност към града и държавата е отслабнало. Публичната власт е по-скоро символична, отколкото реална, а жителите оцеляват в условия на постоянна несигурност и липса на институционална подкрепа.

Заключение

Получените резултати от дълбочинните интервюта показват, че ромските гетоизирани квартали в Лом, Асеновград и Русе не са просто продукт на бедност или етнически различия, а на трайно институционално изключване. В трите града се наблюдава обща логика на материално negliжиране и ограничено публично присъствие, чрез която кварталите се конструират като територии извън пълноправното градско участие. В същото време локалният контекст оформя различни проявления на стигмата: в Лом периферното разположение усилва институционалното отсъствие; в Асеновград

компактната, но затворена структура на „Лозница“ засилва капсулацията на общността; а в Русе вътрешната диференциация между няколко квартала води до различна степен на видимост и институционална ангажираност. Тези разлики показват, че въпреки общата логика на институционална стигма начинът, по който тя се проявява, зависи от особеностите на пространството, местното управление и от това доколко кварталът е признат като пълноценна част от града. Пространствената изолация, недофинансираната инфраструктура и непоследователното институционално присъствие превръщат гетоизираните квартали в зони извън обхвата на публичната грижа и политическата отговорност. Жителите потвърждават това чрез опита си с ограничен, формален и често непълноценен достъп до услуги.

В този смисъл гетата не са просто резултат от изключване, а пространства, в които то се възпроизвежда ежедневно чрез административно negliжиране и културно дистанциране. Преодоляването на тези процеси изисква градски политики, основани на солидарност, устойчиво ресурсно инвестиране и съвместно планиране с жителите. Необходимо е не само подобряване на инфраструктурата, но и възстановяване на връзката между града и неговите „забравени“ територии.

ЛИТЕРАТУРА

Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Fainstein, S. (2010). *The Just City*. Ithaca: Cornell University Press.

Fairclough, N. (2001). *Language and Power* (2nd ed.). Harlow: Longman.

Flyvbjerg, B. (2001). *Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How it Can Succeed Again*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fraser, N. (2009). *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*. New York: Columbia University Press.

Glaser, B. and Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York: Aldine.

Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Simon & Schuster.

- Hatzenbuehler, M. and Link, B.** (2014). Introduction to the special issue on structural stigma and health, *Social Science & Medicine*, 103, 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.12.017>.
- Link, B., and Phelan, J.** (2001). Conceptualizing stigma, *Annual Review of Sociology*, 27, 363–385. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363>.
- Opatow, S.** (1990). Moral Exclusion and Injustice: An Introduction, *Journal of Social Issues*, 46 (1), 1–20.
- Picker, G.** (2017). *Racial Cities: Governance and the Segregation of Romani People in Urban Europe*. London: Routledge.
- Purcell, M.** (2002). Excavating Lefebvre: The Right to the City and Its Urban Politics of the Inhabitant, *Geo Journal*, 58 (2–3), 99–108.
- Saldaña, J.** (2016). *The Coding Manual for Qualitative Researchers* (3rd ed.). London: Sage Publications.
- Sandercock, L.** (2003). *Cosmopolis II: Mongrel Cities in the 21st Century*. London: Continuum.
- Sibley, D.** (1995). *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. London: Routledge.
- Tissot, S.** (2014). Loving Immigrants in the Neoliberal City: The Promotion of Diversity in Paris and Montreal, *International Journal of Urban and Regional Research*, 38 (3), 1041–1057.
- Tyler, T. R., & Blader, S. L.** (2003). The Group Engagement Model: Procedural Justice, Social Identity, and Cooperative Behavior, *Personality and Social Psychology Review*, 7 (4), 349–361.
- Wacquant, L.** (2007). Territorial Stigmatization in the Age of Advanced Marginality, *Thesis Eleven*, 91 (1), 66–77.
- Yin, R. K.** (2018). *Case Study Research and Applications: Design and Methods* (6th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Young, I. M.** (2000). *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.